

ЗМІСТ ДОКАЗОВИХ ПРЕЗУМПЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Феннич Василь Петрович,

*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін,
Закарпатський державний університет*

В теорії цивільного процесуального права серед правових явищ, що активно впливають на поведінку сторін в процесі доказування обставин цивільної справи виділяють доказові презумпції. Серед вчених, що займалися проблемами змісту доказових презумпцій можна виділити О.В. Бауліна, М.А. Гурвіча, О.О. Нахову, Ю.О. Серікова, М.К. Треушнікова та ін.

Хоча термін “доказові презумпції” в науці цивільного процесу використовується тривалий проміжок часу, але, як не дивно, в дане поняття науковці вкладають різний зміст, що ускладнює вивчення цього правового явища та не дає можливість адекватно застосовувати цей термін в наукових дослідженнях. Причина, по якій зміст доказових презумпцій розкривається неоднозначно полягає в тому, що існують різні підходи стосовно функціонально призначення даного правового явища в цивільному судочинстві. Тому мета, яку ставить перед собою автор полягає в чіткому визначенні змісту доказових презумпцій, що діють у процесі розгляду цивільної справи.

Можна виділити два підходи по розумінні змісту доказових презумпцій: широкий та вузький. *Широкий підхід* у зміст доказових презумпцій включає будь-які презумпції, що використовуються в діяльності суду при вирішенні цивільних справ [4, с.90-97 ;17, с.45-55], а *вузький підхід* під доказовими презумпціями розуміє тільки такі презумпції, що здійснюють функцію перерозподілу обов'язків доказування між сторонами цивільного процесу [3, с.235; 7, с.223-224; 9, с.25-35; 12, с.56-60; 13, с.67-68].

Під час розгляду цивільної справи дійсно існують презумпції, що проводять перерозподіл обов'язків доказування між сторонами всупереч дії загального правила розподілу обов'язків доказування обставин цивільної справи (напр., презумпція вини). В цьому контексті доказову презумпцію називають спеціальним правилом, що застосовується замість загального правила розподілу обов'язків доказування, при якому під час доведення певного складу юридичних фактів можливий висновок про існування іншого пов'язаного з ним факту [3, с.228]. Категорія доказової презумпції, як зазначає О.О. Нахова, полягає в наступному: при особливій складності доказування певного факту закон звільняє сторону від цього обов'язку, якщо доказаний інший факт, а обов'язок доказування протилежного факту покладається на іншу сторону [13, с.66]. Те, що доказова презумпція проводить перерозподіл обов'язків доказування між сторонами чудово ілюструється багатьма авторами на окремих випадках дії доказових презумпцій [9, с.25-35; 16, с.64-65].

Але поряд з тими презумпціями, що проводять перерозподіл обов'язків доказування між сторонами в цивільному процесі виділяють презумпції, які вказану функцію не здійснюють. Наприклад, презумпція об'єктивності судді, що розглядає цивільну справу. Вказана презумпція не діє у матеріальних відносинах між сторонами стосовно доведення тих обставин цивільної справи, які будуть впливати на вирішення їх спору про право, а у процесуальних відносинах між судом та стороною, яка намагається спростувати презюмований факт об'єктивності судді, що встановлений нормою закону. Твердження сторони, що суддя має заінтересованість у результатах

розгляду справи повинно ним же бути доведено і протилежна сторона у встановленні такого факту ніякої участі не приймає, оскільки норми закону жодного обов'язку по доказуванні цього факту для неї не передбачили. Поведінка сторони по доведенні факту заінтересованості судді повністю охоплюється дією загального правила розподілу обов'язків доказування між сторонами, де сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається (ч.1 ст.60 ЦПК України). Використання спеціального правила, що перерозподіляє обов'язки доказування обставин цивільної справи між сторонами в цьому прикладі не потрібно.

Таким чином, представники широкого підходу розуміння змісту доказових презумпцій включають в цей термін як презумпції, що обумовлюють перерозподіл обов'язків доказування між сторонами, так і ті презумпції, що такої функції не здійснюють. Головне, що вони використовуються судом в процесі розгляду цивільної справи. Ті ж автори, які розглядають доказові презумпції в якості спеціального правила, що перерозподіляє обов'язки доказування між сторонами всупереч дії загального правила в силу зайнятої позиції таке розширене тлумачення змісту доказових презумпцій не підтримують.

Характерним є те, що широкий підхід розуміння змісту доказових презумпцій формувалася при вивченні такого процесуального інституту як предмет доказування, де зверталася увага на *обставини, які не підлягали доведенні*, серед котрих виділяли презюмовані факти [8, с.9]. В той час як вузьке розуміння змісту доказових презумпцій виводилося при описуванні *правила розподілу обов'язків доказування* між сторонами в цивільному процесі, де представники цього підходу наголошували, що доказова презумпція не звільняє від обов'язку доказування, він тільки перерозподіляється [16, с.62-71].

Слід відмітити ще одну особливість тих презумпцій, що проводять перерозподіл обов'язків доказування сторін та презумпцій, які цієї функції не здійснюють: перші містять в своїй конструкції презюмований факт матеріально-правового характеру, а другі — презюмований факт процесуально-правового характеру. Дана специфіка має значення тим, що окремі автори прямо вказують, що ті норми матеріального права, які покладають доказування факту на певну сторону традиційно розглядаються як доказові презумпції [1, с.48]. Отже, розуміння того, що входить в зміст доказових презумпцій прямо пов'язано з класифікацією правових презумпцій на матеріальні та процесуальні (або матеріально-правові та процесуально-правові).

Як зазначає В.К. Бабаєв *правова презумпція — це закріплене в нормах права припущення про наявність чи відсутність юридичних фактів, яке базується на зв'язку між ними і фактами наявними та підтверджене попереднім досвідом*” [2, с.14]. Подібне до такого визначення правових презумпцій дають й інші науковці [5, с.165; 6, с.5; 10, с.5; 13, с.48], де думка може бути зведена до єдиного знаменника: *правова презумпція — це припущення про наявність чи відсутність певних юридичних фактів без доведення, що виводиться з інших доказаних фактів*.

Більшість науковців (М. Г. Авдюков, В. К. Бабаєв, О. В. Баулін, Н. С. Караніна, В. А. Ойгензіхт, Ю. О. Серіков тощо) займають позицію щодо необхідності виділення матеріальних та процесуальних презумпцій, оскільки вони виконують різні *функції* у процесі правового регулювання.

Вихідним моментом у класифікації правових презумпцій на матеріально-правові та процесуально-правові є поділ галузей права на матеріальні та процесуальні. Так, В. К. Бабаєв вважає, що матеріально-правова презумпція спрямована на вирішення справи по суті [2, с.54-55], бо міститься у нормі, яка своєю дією охоплює суспільні відносини, що набули спірного характеру. Процесуально-правова презумпція спрямована на застосування норм матеріального права [2, с.54-55].

В основному вказаний підхід стосовно класифікації правових презумпцій на матеріальні та процесуальні фактично проявляється у працях всіх учених [11, с.80; 13,

с.62-63; 15, с.39-42], хіба що різняться підходи стосовно значень матеріальної презумпції [14, с.26-31].

Матеріально-правова презумпція здійснює вплив на вирішення справи по суті і тим самим обумовлює застосування норми, в якій виражена. Презюмований факт, в силу того, що передбачений нормою матеріального права носить матеріально-правовий характер. Він входить у коло обставин цивільної справи, встановлення яких буде мати значення для правильного її вирішення. У цьому й проявляється матеріально-правове значення матеріальної презумпції. Крім того, така презумпція впливає на предмет доказування, визначаючи коло його фактів, перерозподіляє обов'язки доказування між сторонами, тобто мова йде про її процесуально-правове значення.

Процесуальна презумпція позбавлена матеріально-правового значення. Презюмований факт носить процесуальний, а не матеріальний характер, тому така презумпція не впливає на вирішення справи по суті. Головне, що вказана презумпція не здійснює перерозподіл обов'язків доказування між сторонами, але в нормі права, де вона відображена чітко визначається суб'єкт, що зобов'язаний спростувати презюмований факт за загальним правилом розподілу обов'язків доказування між сторонами (у презумпції об'єктивності судді, який розглядає цивільну справу сторони можуть доводити факти, що будуть підставою для відводу судді). Процесуальні презумпції забезпечують належну процедури розгляду цивільної справи [15, с.41].

З вище описаного матеріалу стосовно матеріальних та процесуальних презумпцій видно, що представники вузького підходу розуміння змісту доказових презумпцій пов'язують її тільки з матеріальною презумпцією. Це підтверджується ілюстрацією випадків дії доказових презумпцій саме матеріально-правовими презумпціями [16, с.64-65]. Процесуальні презумпції, з їх точки зору, в зміст доказових презумпцій не повинні входити, оскільки вони не здійснюють перерозподілу обов'язків доказування між сторонами.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку науки цивільного процесуального права склалися неоднозначні підходи щодо розуміння змісту доказових презумпцій, а відтак і визначення їх функцій та місця в системі правових презумпцій. Науковці, які представляють широкий або вузький підхід розуміння змісту доказових презумпцій, коментуючи праці один одного, виходять з своїх позицій того, що вони вкладають в зміст даного правового явища (одні, говорячи про доказові презумпції, мають на увазі правові презумпції в цілому, а інші при розкритті доказових презумпцій обмежують свої судження тільки матеріальними презумпціями). Це може викликати непорозуміння між ними та неадекватне застосування їхнього наукового матеріалу іншими авторами. Крім того, це не сприяє стабільності використовуваного терміну “доказові презумпції” в науці цивільного процесуального права. Тому необхідно чітко визначитися з тим, що треба вкладати в зміст цього поняття.

На нашу думку, під доказовою презумпцією не варто розуміти всі презумпції, що використовуються в доказовому процесі під час розгляду цивільної справи у суді. Дійсно, функціональне призначення матеріально-правових та процесуально-правових презумпцій різне, а тому охоплювати їх одним терміном — “доказові презумпції” — не слід, так як значна частина науковців доказову презумпцію пов'язують з функцією перерозподілу обов'язків доказування саме між сторонами. В їхнє розуміння доказової презумпції процесуальні презумпції входять аж ніяк не будуть в силу їх інакшої ролі для цивільного процесу.

Досліджуючи багатоманітні прикметники, що вживають поряд з терміном “презумпція”, Ю.О. Серіков такі з них як “легальний”, “правовий”, “формальний”, “законний” вважає стилістичними синонімами [15, с.9]. Але такий прикметник як “доказові”, він вважає словом, яке у вище вказаний синонімічний ряд не попадає, бо має інакший зміст [15, с.9]. Отже, навіть з точки зору лінгвістичної термінології не можна ставити знак рівності між правовими презумпціями та доказовими як це роблять

представники широкого підходу розуміння змісту доказових презумпцій. Крім того, як вище було зазначено, окремі науковці вважають, що доказові презумпції закріплюються нормами матеріального права, а це прямо вказує на такий вид правових презумпцій як матеріальні презумпції. Тому в зміст доказових презумпцій необхідно включати тільки матеріально-правові презумпції, а процесуальні презумпції треба розглядати окремо від доказових. Це зумовить впорядкування системи наукових знань по доказовим презумпціям, що використовуються в цивільному процесі, дасть змогу краще визначитися з їх призначенням під час розгляду цивільної справи та місцем в системі правових презумпцій.

Список використаної наукової та навчальної літератури:

- 1 Авдюков М.Г. Распределение обязанностей по доказыванию в гражданском процессе // Советское государство и право. - 1972. - №5. - С.48.
- 2 Бабаев В.К. Презумпции в советском праве. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. – 124с.
- 3 Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. - М.: Городец, 2004. – 272с.
- 4 Ванеева Л.А. О вероятности в гражданском судопроизводстве // Правоведение. - 1969. №2. - С.90-97.
- 5 Викут М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России: Учебник. – М.: Юрист, 1999. – С.165;
- 6 Воложанин В.П. Юридические предположения в советском гражданском праве и процессе. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Свердловск, 1953. – С.5;
- 7 Гражданский процесс. Учебник / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. - М.: ПБОЮЛ, 2000. – 544с.
- 8 Гурвич М.А. Доказательственные презумпции в советском гражданском процессе // Советская юстиция. – 1968. - №12. - С.9.
- 9 Девицкий Э.И. О некоторых вопросах распределения обязанностей доказывания в российском гражданском процессе // Академический юридический журнал. - 2006. - №1. - С.25-35.
- 10 Каминская В.И. Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе. – М.-Л., 1948. – С.5;
- 11 Каранина Н.С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве. Дис...канд. юрид. наук: 12.00.01. - Москва, 2006. – 164с.
- 12 Луспенник Д. Застосування у судовій практиці доказових презумпцій та фікцій у системі розподілу обов'язків з доказування за новим ЦПК України // Право України. - 2005. - №8. - С.56-60.
- 13 Нахова Е.А. Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию. Дис...канд. юрид. наук: 12.00.15. - Саратов, 2004. – 176с.
- 14 Ойгензихт В.А. Презумпции в советском гражданском праве. — Душанбе: ИРФОН, 1976. — 191с.
- 15 Сериков Ю.А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — 184с.
- 16 Треушников М.К. Судебные доказательства. - М.: Городец, 2004. – 272с.
- 17 Федотов А.В. Понятие и классификация доказательственных презумпций // Журнал российского права. - 2001. - №4. - С.45-55.

Науковий вісник УжНУ: Серія право. – 2008. - № . – С.